

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XVIII—XIX



BELGRADE
1987—1988

BALCANICA XVIII—XIX, Београд 1987—1988, 9—453.



Јован Ф. ТРИФУНОСКИ
Београд

СЕОСКА ГРОБЉА У БИТОЉСКО-ПРИЛЕПСКОЈ КОТЛИНИ

Битољско-прилепска котлина је већа географска целина у средњем делу слива Црне реке, десне притоке Вардара. Издужена је од севера према југу. Са запада, истока и севера заграђена је масивима високих планина, а једино према југу не постоји природна граница: на тој страни област је отворена и чини целину са Леринском котлином у Грчкој. Битољско-прилепска котлина је добро насељена јер има два већа градска и 208 сеоских насеља. Градска насеља су Битољ у јужном и Прилеп у северном делу области.

Као што се зна, једно од најслабије испитаних подручја наше архео-етнологије јесу наша гробља.¹ Не само надгробни споменици и налази у гробовима, већ и њихова раширеност није довољно позната. О бројним сеоским гробљима у Битољско-прилепској котлини такође није углавном ништа писано, а има их веома разноврсних не само изгледом, већ и по етничкој припадности.

Битољско-прилепска котлина својим средишним положајем повезује области на западу, северу, истоку и југу. Стога познавање ових гробаља олакшава доношење закључака и о гробљима ширег подручја западне Македоније. То је разлог што сам припремио овај прилог. Ја сам у периоду 1951—1957. г., ради антропогеографских испитивања, посетио сва села у битољском крају (116) и сва села у прилепском крају (92);² тада сам бележио и податке о гробљима.³

¹ В. Дворниковић, *Три старинска гробља у Студеничком крају*, Гласник Етнографског музеја XVIII, Београд 1954, 5.

² Резултати поменутих проучавања још нису објављени.

³ На овом месту захвалност одајем свима који су ми помогли на терену.

У битољском и прилепском подручју у прошлости је било више етничких промена, што не изненабује ако се узму у обзир географски положај области и њена историја. Треба навести и велики саобраћајни значај ове котлине у којој се укршта неколико путева са старом балканском комуникацијом правца Драч—Битољ—Солун—Цариград. Због тога је овде велики број и старих гробаља која сва нису у органској вези са данашњим селима. Ипак, етничке промене су биле веће у јужном, односно битољском делу области. Тамо је у појединим селима у више махова долазило до потпуне смене становништва. У називима места има и таквих у којима су очуване успомене на некадашња гробаља.

НАЈСТАРИЈА ГРОБЉА

Могиле. — Прошлост насеља и становништва на тлу Битољско-прилепске котлине може се пратити до у праисторијско доба. У њој има праисторичких људских налазишта са остацима врло примитивних оруђа, керамике и гробова. Нарочито је старо сахрањивање покојника под хумкама или могилама. Њих редовно има у мочварним селима Битољског и Прилепског поља, на пример, код села Могиле, Рибарца, Појешева, Логовардија, Трна, Новака, Мецитлије. Оваквих гробова има и у неким другим селима. Насељеност ове области још у праисторијско доба објашњава се повољним природним особинама земљишта и добром саобраћајном повезаношћу. Могиле су разне величине; неке су на површини заравњене, налик на гувна. Издигнуте су по 2—3 метра изнад околног земљишта.

Гробља из античког доба. — Римљани су неколико столећа владали Битољско-прилепском котлином и они су на покорено становништво снажно утицали својом културом. У многим данашњим селима пронађено је више археолошких предмета из римског времена. Међу тим старинама посебно су значајне надгробне мермерне плоче са натписима.⁴ Гробова из римског доба има у атарима више села, на пример, Подмола, Бенча, Прилепца, Кошина, Селца, Подвиса, Чумова, Бучина, Грајешнице, Букова, Чепигова, Дебрешта, Кажана, Бавата и других. И код неких тврђава из римског доба такође има гробова. Приликом ископавања такви ће се гробови и надаље налазити у разним деловима битољског и прилепског краја. То јасно говори да је ово наше подручје за време Римљана имало добру насељеност и велики саобраћајни, стратегијски и привредни значај. Само у неким битољским селима наводи се да има и старих „елимских“, односно јелинских гробова. Та села су: Лопатица, Ношпал, Братиндол.

⁴ Археолошке збирке Завичајних музеја у Битољу и Прилепу имају таквих споменика.

Средњовековна словенска гробља. — У време доласка словенских племена данашња Битољско-прилепска котлина била је под Византијом. Крајем VI и током VII века Словени насељавају и ово подручје. У писаним споменицима из Средњег века помиње се више села у битољском и прилепском крају, на пример, Бела Црква, Могила, Галичане, Дабница, Дреновци, Маргари, Небрегово, Обршани, Присад, Раш(т)ани,⁵ Чепигово, Зрзе итд. У Средњем веку постојала су и друга насеља која се у писаним изворима не помињу. Зато Битољско-прилепска котлина обилује словенским гробљима из поменутог времена. Међутим, археолози нису обрађали пажњу овим гробљима.

Словенска средњовековна гробља најчешће се налазе крај сеоских цркава или црквишта, па се на истим местима и сада врши сахрањивање. Средњовековно гробље у селу Броду је крај цркве св. Николе. Такво гробље у селу Совићу је крај цркве св. Атанаса. Старо гробље у селу Добровену је крај цркве св. Димитрија. Гробље у селу Алданцу је крај цркве св. Илије. Средњовековних словенских гробаља има још у селима Паралову, Годивљу, Кореници, Ивањевцу итд. Словенска средњовековна гробља постоје и у многим другим битољско-прилепским селима у којима су касније насељавани Турци и Албанци. Они су из тих села потисли наше средњовековно становништво. Примери таквих села су: Бермијан, Арматуш, Јакреново, Снегово, Старо Змирново, Норово, Белушино и друга.

ГРОБЉА ИЗ ТУРСКОГ ДОБА

У селима Битољско-прилепске котлине народ разликује ова муслиманска гробља: *турска, арапска, албанска, торбешка и ромска*. Потичу из доба дуге турске владавине. Из тог доба су и бројна хришћанска гробља — *словенска и цинцарска*.

Турска гробља. — Турских гробаља има или их је било у око 20 пољских села у којима је живело турско становништво. Та села су: Крменица, Канатларци, Мецитли, Ерековци, Мусинци, Будаково, Бермијан, Живојно, Карамани, Ивањевци, Долно Српци, Агларци, Шелеверци, Големо Коњаре итд. Тих села је највише у околини Битоља. Код положаја турских гробаља примећује се да се она налазе на издвојеном месту крај главног сеоског пута, али нешто даље од насеља. Нису нигде ограђена. Гробови, уколико су очувани, имају један дугуљаст камен („нишан“) пободен изнад главе покојника и други мањи пободен изнад ногу. Ипак, надгробни споменици у турским гробљима

⁵ Насељавања Срба Рашана по македонским пределима вршено је одмах после ослобођења тих крајева од Византије у XIV веку (П. Ж. Петровић, *Рашка*, Београд 1984, 109). Вероватно по том рашком становништву добила су имена села Раш(т)ани код Битоља, Кичева, Титовог Велеса, западно од Охридског језера (сада у Албанији) и друга.

су доста повађени и изломљени јер су се Турци иза првог и другог светског рата масовно одсељавали у Турску. Неки надгробни споменици употребљавани су као грађевински материјал приликом просецања путева и за грабење мањих мостова. Надгробни натписи на очуваним турским гробовима су ретки.

Поједини муслимански шехови оснивали су дервишке секте и подизали текије (богостоље). Код текија обавезно су постојали гробови. Дервишких текија и гробова било је у селима Драгошу, Породину, Десову. Највећа и данас најбоље очувана текија бекташког реда је у селу Канатларцу. Она је важно светилиште за шири крај.⁶

Арапска гробља. — Демографска слика Битољско-прилепске котлине, зато што лежи на главној саобраћајници Цариград—Солун—Битољ—Драч, током дуге турске владавине била је изложена честим променама. Тада је турска власт у неколико села Битољског поља населила и нешто Арапа. У народу данас се чува традиција о њима. Од тих Арапа остала су гробља у овим данашњим селима — Будакову, Габаловцу, Гнеотину, Дедебалцу и Алинцу. Становници јасно разликују арапска гробља од гробља других муслиманских група.⁷

Албанска гробља. — На подручју Битољско-прилепске котлине, у њеном западном делу, постоји знатан број локалитета са албанским гробљима. Број ових локалитета је око 30. Напазе се у селима Светом Тодору, Врбоецу, Пресилу, Кажану, Дихову, Крстоару, Свињишту, Лери, Доленцу, Рамну, Снегову, Старом Змирнову, Злокућану, Острецу, Кажану, Кишави, Десову, Горњем Житошу, Црнилишту, Норову, Лажецу, Древенику, Белушину, Јакренову итд. Албанских села више је у околини Прилепа.

Албанска гробља у Битољско-прилепској котлини нису стара јер потичу са краја XVIII и из XIX века када су овде насељени Албанци. Међутим, од краја турске владавине 1912. г. раширеност Албанаца у овој области опада, па су зато у појединим селима њихова гробља запуштена са извађеним и сломљеним споменицима. И око џамија у средишним деловима албанских села редовно се види по неколико гробова. Ту су сахрањени имућнији и угледнији људи (села Пресил, Норово и др).

Поједина албанска села имала су по два, чак и три гробља, на пример, села Алданце, Врбоец и Црноец. У Алданцу једно гробље је са северне стране насеља, док је друго гробље крај пута Крушево—Прилеп. Ово друго гробље сада је напуштено. У селу Врбоецу до 1912—1926. г. била су два албанска гробља — по једно северно и јужно од насеља. У селу Црноецу има

⁶ Текију и гробове у селу Канатларцу посећују и хришћански Македонци, поглавито на Бурљевдан.

⁷ Упоредити Ј. Трифуноски, *Арапска гробља у битољском крају*, Гласник ЕИ САНУ XXV, Београд 1976, 31—34.

три албанска гробља: једно је на западу, друго на истоку и треће на северу. Тамо има неколико гробова и код сеоске цамије.

Торбешка гробља. — У северном делу Битољско-прилепске котлине, и то у селима Дебрешту, Лажану, Пештаљеву и Трновцу, живе муслимани словенског порекла. Њихов је матерњи језик македонски и њих остали становници зову Торбешима. У сваком од наведених села постоји по једно велико гробље. За гробља ових муслиманских становника у народу каже се да су „турска“. И ова гробља нису нигде ограбена.

Ромска гробља. — У селима битољског и прилепског краја у прошлости није било бројних Рома, па зато тамо нема много њихових гробаља. А где их има она су зарасла у коров и трње. Таквих невеликих гробаља има у селима Породину, Оризару, Лажецу, Дебрешту и Тепавцу. На местима ових ромских гробаља данас је углавном сеоска утрина.

Словенска гробља. — За време дуге турске владавине, услед анархије и опште несигурности којој је било изложено словенско-хришћанско становништво, у појединим селима Битољско-прилепске котлине многе породице напуштале су огњишта и имања одлазећи у друга места и области. На напуштена хришћанска имања насељавани су у већем броју Албанци и Турци. Зато у тим селима има напуштених хришћанских гробаља. Плоче и крстови утонули су у земљу и обрасли травом. Друга гробља су временом изгубила свој траг на површини земље. Међутим, нека таква напуштена словенска гробља под новим условима обнављају се. То се десило са гробљима у оним селима где су, након првог и другог светског рата, на местима исељених Турака и Албанаца, поново дошли Македонци — села Алданце, Врбоец, Дебреште, Крменица, Мецитли, Кажани, Породин и још нека друга.

У Битољско-прилепској котлини овде-онде наилази се и на тзв. „русалиска“ или „бабарска“ гробља. Њих има само у битољским селима — Сивићу, Тепавцу, Радобору, Ивањевцу, Алданцу и Светомитрану. Постанак ових гробаља народ не зна да објасни. Међутим, сам назив показује да су она могла постати у доба када су и у овој области извођене познате обредне игре „русалке“.⁸ Као што се зна, русалије су народни обичаји у Македонији, када су мушкарци око Духова ишли по селима и изводили игре са сабљама, а потом су скупуљали дарове. У селу Сивићу русалиски гробови су на месту данас званом Уши; у селу Тепавцу на месту данас званом Русалки; у селу Ивањевцу на месту данас званом Русалија; а у селу Светомитрану на месту данас званом „Бабарски гробишта.“

⁸ У селу Сивићу обредне игре „русалке“ извођене су и у новије време — између два светска рата.

Цинцарска или влашка гробља. — Битољско-прилепска котлина још у Средњем веку у појединим насељима имала је Влахе, познато старо сточарско и романизовано становништво. Касније се јавила влашко-словенска симбиоза, па су стари Власи исчезли. Где се налазе њихова гробља сада се не зна. Данашњи Цинцари или Власи у неколико села ове области досељени су крајем XVIII и почетком XIX века. То је оно време када је Али-паша Јањински са својим албанским одредима у неколико махова пљачкао и разорио Москопоље, као и друга околна цинцарска насеља. Цинцарска гробља су у познатим битолским селима Гопешу, Магареву, Трнову, Маловишту и Нижепољу. Број Цинцара сада је у тим селима веома мали и њихова гробља, после ранијег пијетета, већ се напуштају јер их нико не обилази и не пази. Зато су плоче и крстови утонули у земљу. По једно цинцарско гробље било је још у прилепским селима Бирину и Трстенику.

ГРОБЉА ИЗ НОВИЈЕГ ДОБА

Данашња македонска гробља. — Свако данашње македонско село за своје становнике има заједничко гробље, а само понегде два суседна села на граници својих атара имају једно гробље, на пример, села Будаково и Трн, села Кажани и Бавато, и села Дедебалце и Далбеговце. На другој страни има села са по два гробља. На пример, невелико село Кошино има два гробља: у гробљу крај цркве св. Николе сахрањују се умрли становници Доње махале, док се у гробљу код црквешта св. Димитрија сахрањују умрли становници из Горње махале. Село Буково такође има два гробља: умрли становници доњег дела села сахрањују се у гробљу код цркве св. Николе, док се умрли становници горњег дела села сахрањују у гробљу код цркве Ваведење. У селу Велушину једно гробље је код цркве св. Атанасија (за умрле становнике из Горње махале), а друго је код цркве В. Госпође (за умрле становнике из Доње махале) итд.

Најчешћа су гробља која леже у близини сеоских цркава: у селу Суводолу крај цркве М. Госпође, у селу Балдоенцу такође крај цркве М. Госпође, у селу Малом Рувцу крај цркве св. Спаса, у селу Подвису (или Турско) крај цркве св. Тројице, у селу Облакову крај цркве св. Борба, у селу Породину крај цркве св. Петке, у селу Клепачу крај цркве св. Арханђела. У овој области више је цркава посвећених св. Николи и зато код тих цркава је већи број гробља: села Грумази, Чепингово, Белушино, Кореница и др. Данашња македонска гробља већином су на местима старих, средњевековних гробља.

У оквиру сваког гробља као целине огледа се структура и организација породичног и сеоског живота. Уобичајено је да се сахрањивање врши по родовима и сродничким групама. Гробови најстаријих родова су у централном делу гробља, а око њих су гробови осталих родова. У околини Прилепа и Битоља није позната појава да умрлог сахране на свом имању.

Македонска сеоска гробља у Битољско-прилепској котлини пружају преглед друштвено-економских фаза кроз које су насеља прошла у свом развиту: скоро свака генерација има нешто посебно у типу и квалитету надгробних споменика. На споменицима из новијег доба уклесани су име и презиме покојника, године рођења и смрти, затим имена најближих који су споменик подигли.

Сеоска гробља у брдовитим и потпланинским селима већином имају трајне надгробне споменике од камена различите врсте и начина израде. То је одраз времена у коме су настали. Код старих гробова преовлађују грубо тесане камне плоче. Споменике су редовно градили сеоски мајстори. Међутим, мали је број битољских и прилепских села чија се гробља држе уредно. Ограђених гробља видео сам у ретким селима, на пример, у Букову, Цапару, Добрушеву, Кривогаштану итд. Обичај је да се код новог гроба засади дрво, обично воћка. У црквеној порти главнијих села су гробови ранијих свештеника.

У новије време дошло је до промене положаја појединих сеоских гробља. Тако је у Олевену гробље најпре било код цркве св. Атанасија у самом селу, а данас оно је северно од насеља. У Тополчану гробље је најпре било код цркве св. Спаса такође у самом селу, а сада је издвојено на страни према суседном насељу Тројкрсту. Гробље једног села не може бити на територији другог насеља.

Војничка гробља. — За време балканског и првог светског рата Битољско-прилепска котлина била је поприште борби. Из тог времена потичу војничка гробља. Код села Облакова и Рамна је по једно српско војничко гробље. Код села Добровена је војничко гробље српско и руско. Код села Мојна и Барешана је по једно бугарско војничко гробље.⁹ Код села Лопатице (слив Шемнице) је немачко војничко гробље. Код Шелеверца је мало турско војничко гробље. Сва наведена гробља су запуштена и зарасла у коров.

Појединачни гробови. — Село Рап(т)ани лежи северно од Битоља и тамо један локалитет носи име Цветков гроб. Име је по неком Цветку, који је ту сахрањен. Њега је у лову нехотице убио брат. Јужно од села Паралова, на планини, је место звано Гроб. Тамо је сахрањен калуђер из параловског

⁹ У битољском селу Барешану сахрањено је око 90 умрлих заробљених Бугара.

манастира св. Борба. Тај гроб пролазници и сада одржавају. У селу Острецу на планини Перистеру је место Цигански гроб. И на неким другим местима сахрањени су појединци умрли на путу, јер нису могли бити однети у њихово село (села Радобор, Бавато, Древеник итд).

ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Битољско-прилепска котлина има велики број различитих гробаља. То се може објаснити дугом историјом ове области и живим прометом на старом путу Драч—Солун—Цариград. Треба узети у обзир и разноврсну етничку слику ове котлине. Многа гробаља у битољском и прилепском крају током времена су нестала или су на путу брзог ишчезавања услед изменених историјских и друштвених услова. Зато је укупан број локалитета са гробљима особито велики. Током XX века, услед исељавања сеоског становништва, брзо ишчезавају нарочито гробаља турског, цинцарског и албанског становништва.

Ипак, места на којима су некада била гробаља не преоравају се, јер се верује да би онај ко то учини навукао на себе несрећу. Такво веровање постоји како код муслимана, тако и код православних становника. Око грובה има грмља, негде и каква воћка. Нико не сме да сече то грмље, јер по народном веровању одмах „ваћа“ човека, те ће му умрети чељад или стока. Такве табуисане „вакавске“ вегетације има свуда по Битољско-прилепској котлини на гробљима, црквиштима и манастириштима.

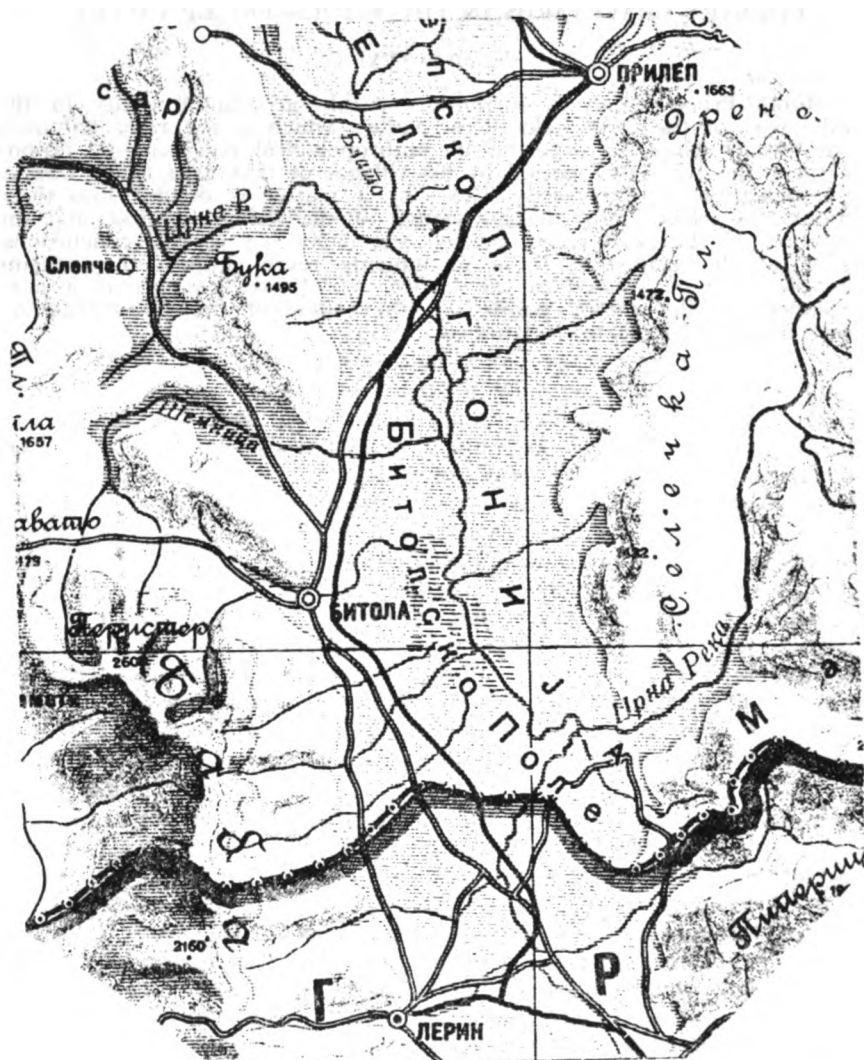
У данашњим мешовитим селима, на пример, Дебрешту, Алданцу, Десову, Црнилишту, Лажану, Ерековцу, Будакову, Лажецу, Црноцу итд. свака верска група има посебно гробље. Муслиманска или „турска“ гробаља су нешто даље од села, али редовно у близини главног сеоског пута. Заснивана су на чистицама где није било ранијих гробаља. Хришћанска или „каурска“ гробаља су редовно ближа селу, најчешће крај цркве. Поједина већа чисто хришћанска или чисто муслиманска села имају по два хришћанска, односно по два муслиманска гробаља.

Како је и напред изнесено, овај прилог доноси *теренску грађу* прикупљену током антропогеографских проучавања бројних села у великој Битољско-прилепској котлини (1951—1957. г.). Нека овај текст буде подстрек позванијим стручњацима за њихов даљи рад. Сигуран сам да разноврсна гробаља Битољско-прилепске котлине треба и даље проучавати. За потпуније познавање гробаља су потребна стручна ископавања, а тога је до сада било мало.

COUNTRY GRAVEYARDS IN THE BITOLJ—PRILEP VALLEY

(Summary)

Bitolj—Prilep Valley is a rather sizeable geographic entity in the middle part of the Crna Reka River Valley, which is the right tributary of the Vardar River. In order to do anthropological research, the author has spent the 1951—1957 period in 208 villages of that area, while obtaining information on graveyards. The subject matter is divided into three sections: the oldest sites, the graveyards of the Turkish period, and the graveyards of the most recent period. The paper has general conclusions, one of which being that these monuments reveal important problems which have to be studied in the future, too. However, there is a need for expertise. The author points out that some of the graveyards are deserted and difficult to be studied.



Сл. 1 Карта Битољско-прилепске котлине